

СЕКЦІЯ 1 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ КОРДОНУ ПІД ЧАС КРИЗ: ПРИКЛАД УКРАЇНИ TRANSFORMATION THE BORDER'S FUNCTIONS IN CRISES: CASE OF UKRAINE

У статті розглянуто кордон як міждисциплінарну категорію. Зазначено, що глобалізація вплинула на сприйняття кордонів, їх транспарентність, сприяла посиленню економічної, культурної, політичної взаємодії на суміжних територіях по обидва боки кордону. Охарактеризовано основні та додаткові функції державного кордону. Проаналізовано зміни, які відбулися у функціях державного кордону України, на прикладі його західної ділянки, за умов кризи Covid-19 та повномасштабної війни. Зазначено, що з метою запобігання поширенню Covid-19, відбулися зміни у режимі функціонування пунктів пропуску, з'явилися додаткові вимоги до осіб, які перетинають кордон (наприклад, сертифікати про вакцинацію, ПЛР тест тощо). Як наслідок, пасажиропотік через державний кордон скоротився в декілька разів. Натомість, в умовах активних військових дій роль фільтруючої функції кордону зменшилася, адже було спрощено перетин кордону для осіб та транспортних засобів, насамперед тих, які перевозять гуманітарні вантажі. Зауважено, що в умовах мирного часу пасажиропотік на виїзд та в'їзд був достатньо пропорційним на польській, словацькій, угорській, румунській та молдовській ділянках державного кордону. Своєю чергою, під час військових дій, у перший її місяць, спостерігаємо суттєве переважання пасажиропотоку в напрямку виїзду з України. За перші два тижні війни через західну ділянку кордону України виїхали понад 1 мільйон 340 тисяч осіб. Пункти пропуску на кордоні набули функцій соціально-психологічної допомоги та підтримки. Зроблено висновок, що за умови воєнного стану в Україні державний кордон став максимально відкритим, транспарентним, однак, і повністю не втратив свою фільтруючу функцію. Залишилися обмеження на виїзд для військовозобов'язаних чоловіків, а також незаконно перетину кордон, перевезення контрабанди.

Ключові слова: західний кордон, пункт пропуску, Україна, Covid-19, війна

The article considers the border as an interdisciplinary category. It is noted that globalization has influenced on the border's perception, its transparency, strengthening economic, cultural and political cooperation on both sides of the border. The main and additional functions of the state border have been pointed out. The changes taking place in the functions of the state border of Ukraine based on the example of its western part due to pandemic Covid-19 and the 2022 Russian military invasion of Ukraine have been considered. Thus, in order to prevent the spread of Covid-19, not all of the border checkpoints remained open. Restrictions and additional requirements for crossing the border for people have been set up (vaccination certificates, PCR test, etc.). As a result, passenger traffic across the state border of Ukraine has decreased. Meanwhile, under war conditions, the role of the filter function of the border has been decreased as the rules for crossing the border have been facilitated especially for people and vehicles, which carrying humanitarian aids. It was emphasized that in peacetime, the passengers' flow in and out of Ukraine was quite equal on the Polish, Slovak, Hungarian, Romanian and Moldovan sections of the state border. In turn, during the first month of the war a significant predominance of exit passenger traffic has been observed. During the first two weeks of the war, more than 1,340,000 people left Ukraine through its western border. Border checkpoints have acquired the functions of social and psychological assistance and support. To sum up, the state border of Ukraine under the war has become more open and transparent. Nevertheless, the state border of Ukraine has not lost its filter function as restrictions on illegal border crossings and smuggling have remained.

Key words: western border, border checkpoint, Ukraine, Covid-19, war

УДК [355.01+616-036.21](477-04)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.20.22.36.1>

Максименко А.О.

к.соц.н.,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього Національної
академії наук України»

Постановка проблеми. На географічних картах кордони – це фізичні лінії, які відділяють одні території чи країни від інших. Однак, якщо глибше подумати над цим поняттям, то кордон це комплексний соціальний конструкт, який має різні значення та функції. Кордони можуть об'єднувати і роз'єднувати, включати і виключати, змінюватися, трансформуватися, але завжди були, залишаються і будуть у майбутньому.

Кордон – це міждисциплінарна категорія, що розглядається крізь призму різних наук. Г. Попеску зазначає, що за останні двадцять

років дослідження кордонів (border studies) охоплене широким колом дисциплін таких як географія, міжнародні відносини, соціологія, антропологія, історія, філософія, політика, економіка та ін., у яких концептуально окреслюється формування кордонів, їх функції, процеси, дискурси та контексти [1, с. 4].

З огляду на міждисциплінарність тематики дослідження Б. Хазельсбергер вказує, що кордони складаються з набору шарів, які перетинаються та мають різні функції та значення. Відтак, можна говорити про

чотири категорії кордонів: геополітичні, соціокультурні, економічні та біофізичні. Геополітичні кордони – це фізичні кордони (часто також законодавчо закріплені), які розмежовують території, ділянки землі, напр. мікрорайон, місто, область, держава, Європейський Союз. Функції соціокультурних кордонів полягають у формуванні групової приналежності, соціальної ідентифікації (наприклад спільна історія, релігія, мова), захисті спільних інтересів групи, ідеології, культури, традицій та колективної пам'яті. Економічні кордони виконують функції регулювання та контролю економічних потоків (торгівлі, праці чи капіталу). Біофізичні кордони – це кордони через природні особливості (наприклад, річки, гори), екосистеми [2].

Вивченню кордонів присвячені напрацювання й українських науковців. Зокрема, Микитенко О. зазначає, що антропологічний дискурс у дослідженні кордону виходить із його розуміння як реальної території і водночас символічно існуючого простору, «обтяженого» певними культурними та міфологічними значеннями [3]. Колінько М. охарактеризовує специфіку концептів «межа», «кордон» і «фронтир» у дослідженнях міжкультурних взаємодій та розглядає порубіжжя як соціокультурний феномен [4, с. 91].

Кривицька О. у своїй публікації докладно аналізує теоретико-методологічні аспекти трактування феномену пограниччя в гуманітарних дослідженнях. Зауважує, по-перше, з соціологічної точки зору поняття соціальних кордонів трактуються як «межа соціальної системи» та використовується для класифікацій соціальних структур, систем діяльності, організацій, інститутів як інструмент їх теоретичного аналізу. По-друге, це поняття застосовується у тих дослідженнях, які аналізують поляризацію суспільства за лінією опозиції «ми»/«вони», припускають негативну соціальну ідентифікацію за критерієм групової належності [5, с. 176]. Усенко О. говорить про кордон як соціальний інститут та як соціокультурний конструкт [6, с. 80]. Хобта С. наголошує, що за роки незалежності в Україні змінився статус державного кордону як соціального інституту. Зросла соціально-економічна значущість кордону внаслідок впливу на міграційну політику та зв'язок з митною та податковою структурами, які відповідають за наповнення державного бюджету [7, с. 53].

Верменич Я. говорить, що в основі сучасної лімології (від лат. *limes* – кордон) закладено бачення кордону не стільки як розмежувальної лінії, скільки у вигляді соціального й політичного конструкту, який детермінує

навколишній простір, перетворюючи його на зону комунікацій і взаємовпливів. В історичному вимірі кордон виступає не лише як географічна, геополітична чи адміністративна, але й як психологічна межа [8, с. 33].

Своєю чергою, Завальнюк С. говорить про юридичну лімологію, що досліджує кордони як державно-правове явище, кордонність, що має виразний територіальний вимір, тобто система державних, адміністративних, етнічних та інших кордонів, осмислена під кутом зору її впливу на соціокультурний розвиток та міждержавні відносини [9, с. 127].

Т. Нейл зауважує, що сьогодні кордони розширюються, але не зникають, а на розуміння їх ролі значно вплинула глобалізація. Дослідник говорить, що кордони вносять у світ поділ і завжди «знаходяться між», змінюються, є у процесі циркуляції, але не зводяться лише до простору [10].

Вплив глобалізації на дослідження кордонів, насамперед, проявився у публікаціях, які актуалізовували питання відкриття та перетину кордонів, обґрунтовували тезу про «світ без кордонів». Зокрема, спрощення різного роду бар'єрів при перетині кордонів, веденні переговорів, багато країн почали співпрацювали у створенні та промоції транскордонних регіонів, у межах яких населення по обидва боки раніше закритих кордонів починали взаємодіяти у сфері торгівлі, культури, туризму, освіти тощо [11].

Окремі дослідження присвячені трансформації державних кордонів у міжнародній економіці та у відповідь на глобальні потоки, екологічні виклики, проблеми прав людини та міжнародний тероризм. З'явилися дослідження щодо постнаціональних підходів до кордонів, у яких досліджують різні способи співіснування національних та європейських елементів, цінностей у побудові кордонів як всередині так і між різними політичними культурами. А також дослідження впливу цих елементів на формування громадської думки та ставлення до кордонів у різних європейських країнах. Іншим важливим напрямом постнаціональної теоретизації є поява нових політичних та економічних одиниць, які виходять за рамки однієї держави. Наприклад, актуалізація спільного планування та розвитку суміжних територій, створення багаторіональних зон економічного та політичного співробітництва, в тому числі транскордонного [12, с. 11].

Якщо говорити про кордон та його значення для держави, то насамперед йому притаманні різні функції. Серед основних функцій кордону виділяють бар'єрну (розділювальна), фільтруючу, контактну

(з'єднувальну), серед додаткових – віддзеркалення, регулювання, відділення, порівняння. Головне завдання державних кордонів полягає у визначенні просторових меж територіального верховенства держави і в обмеженні приналежної їй території, яка складає матеріальну основу життєдіяльності народу і самої держави, забезпеченні їх захисту. Контактність являє собою сукупність умов і чинників, що сприяють транскордонному співробітництву, розвитку взаємовигідних економічних і культурних зв'язків. Фільтруюча функція полягає в транспарентності кордонів для окремих потоків (категорій людей, товарів). Функція віддзеркалення полягає у відтворенні особливостей політичного й державного устрою, рівня економічного, соціального, культурного розвитку країни. Країни з тоталітарними режимами, зазвичай, мають кордони з вираженими бар'єрними функціями, з особливим режимом прикордонної зони. І навпаки, демократичні держави мають більш прозорі, контактні кордони. Регулююча роль кордону полягає в підтримці визначеного економічного режиму на території держави. Відділяюча функція полягає в диференціації однієї етнічної, соціальної або культурної групи від інших, у збереженні й підтримці відмінностей і різноманітності. Функція порівняння виражається у здатності підтримувати елементи конкуренції у світових економічних і політичних відносинах [13, с. 62–65].

Інституційно державний кордон України закріплений, насамперед, у Законі «Про державний кордон України». У документі зазначено, що державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. Перетинання державного кордону України здійснюється на шляхах сполучення (залізничне, автомобільне, морське, річкове, поромне, повітряне та пішохідне) з дотриманням встановленого порядку та в пунктах пропуску. А особи, транспортні засоби, вантажі та інше майно, що перетинають державний кордон України, підлягають прикордонному і митному контролю [14].

Незважаючи на відносну стабільність, кордони змінюються у просторі та часі. Особливо цікавим є аналіз трансформації функцій кордону під час криз та нестабільності. **Мета статті** полягає у виявленні зміни функцій державного кордону під час кризи Covid-19 та військових дій на прикладі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося вище, під час кри-

зових явищ змінюються акценти у режимі функціонування кордону.

Для прикладу, в умовах активних військових дій послабилась фільтруюча функція кордону. Під час перших днів російсько-української повномасштабної війни змінився режим функціонування пунктів пропуску на західному кордоні (країни ЄС та Молдова). З 27 лютого 2022 р. у міжнародному автомобільному пункті пропуску «Ягодин» дозволено піший перетин кордону. На кордоні з Угорщиною пункти пропуску «Дзвінкове» та «Косино», які у звичному режимі функціонували тільки у світлий період доби, з кінця лютого здійснювали оформлення осіб та транспортних засобів цілодобово [15].

Відтак, усі пункти пропуску на західному кордоні України почали працювати у цілодобовому режимі.

Також, країни ЄС, що межують з Україною, дозволили пропуск осіб без закордонного паспорта, за наявності лише паспорта громадянина України. Українською стороною спрощено вимоги щодо виїзду неповнолітніх дітей. Дитину може супроводжувати один із батьків, а за наявності нотаріально посвідченої згоди одного з батьків на виїзд дитини за кордон її можуть супроводжувати інші члени родини (баба, дід, повнолітній брат, сестра, мачуха, вітчим або інша особа, уповноважена одним з батьків) [16]. Урядом спрощено правила перетинання державного кордону дітьми, які виховуються в сімейних формах виховання під час війни з метою гарантування безпеки та збереження життя і здоров'я. Зазначеними змінами передбачено, що виїзд за межі України цих категорій дітей здійснюється у супроводі законного представника або іншої уповноваженої ним особи за наявності письмового погодження органу опіки та піклування чи військовою адміністрацією [17].

Відбулося спрощення у перетині кордону не тільки для осіб, але й вантажів. Так, Польща ввела бездозвільний режим та скасувала плату за дороги для перевізників гуманітарних вантажів в Україну [18].

Пункти пропуску на кордоні набули і функції соціально-психологічної допомоги та підтримки. Зокрема, на пункті пропуску «Краківець» облаштували гуманітарний коридор для громадян, які перетинають українсько-польський кордон, де люди могли перепочити, поїсти, зігрітись, зарядити телефон тощо [19]. У пункті пропуску «Солотвино – Сігету Мармаціей» волонтери, прикордонники та місцеві жителі розмістили іграшки по краях мосту, аби при в'їзді до Румунії діти, які виїжджають з України, могли взяти собі одну [20].

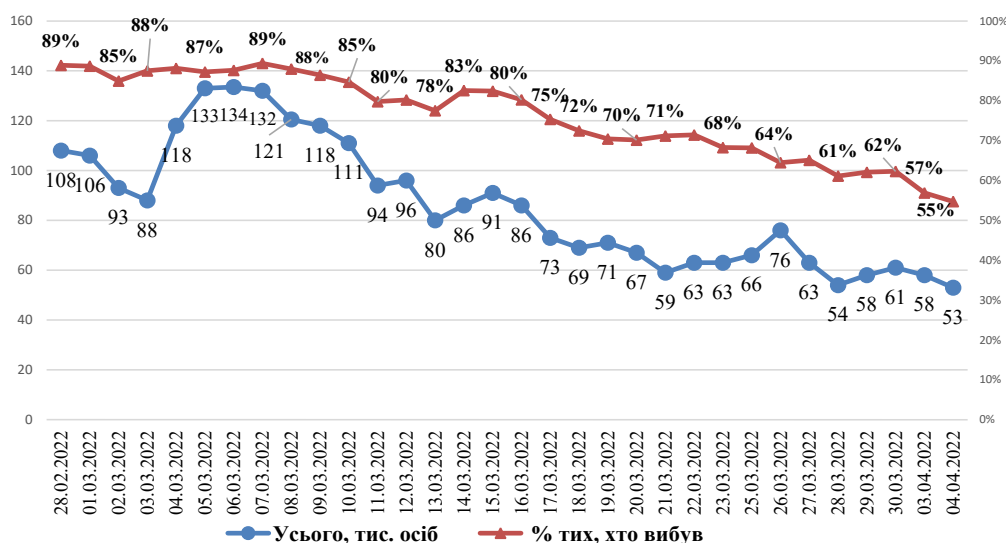
Загалом з моменту військових дій, західний кордон виконує своєрідну «рятівну» функцію. Адже багато громадян України, так й іноземців виїхали в перші її дні.

За перші два тижні війни (з 24 лютого по 10 березня) західні кордони України перетнули близько 1,5 млн осіб. Чисельність тих, які виїхали за кордон становить понад 1 млн 340 тисяч, з яких майже 1 мільйон 180 тисяч – громадяни України, решта – іноземці [21].

Значне навантаження на пункти пропуску спостерігалось до 7 березня, після якого поступово кількість осіб, які перетнули кордон почала скорочуватись. За добу

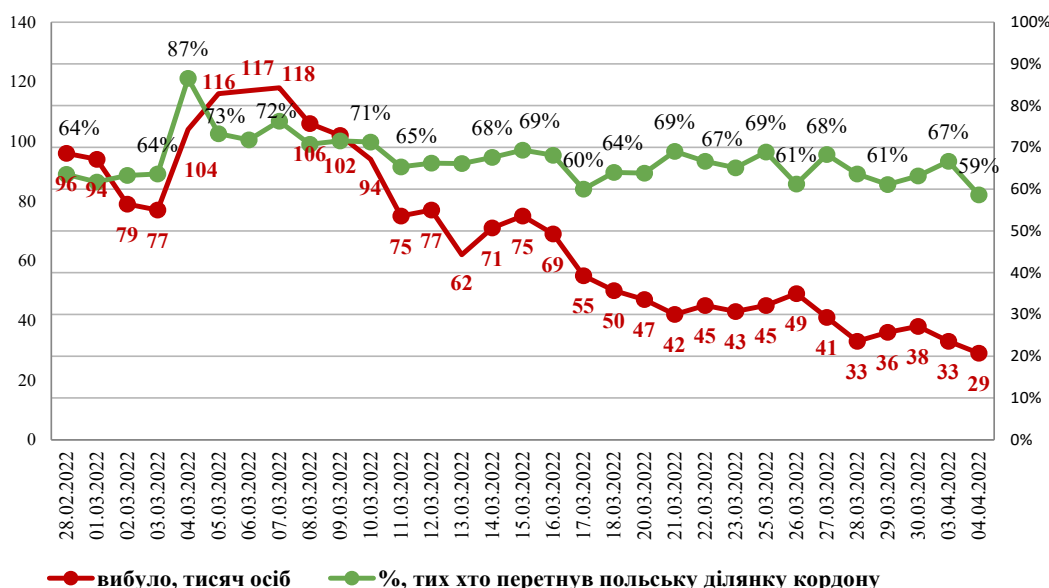
6 березня близько 134 тис. осіб перетнуло західний кордон України і це був максимум за перший місяць війни. З них 117 тис. осіб виїхали з України. Вже від 7 березня спостерігається і поступове зменшення частки тих осіб, у загальному пасажиропотоці, які слідували у напрямку виїзду. Станом на 28 лютого 2022 р. 89% осіб, які перетнули кордон залишили територію України, а станом на 4 квітня, частка тих, хто виїхав з України становила 55% від усіх, хто перетинав державний кордон (рис. 1).

Понад 60% усього пасажиропотоку йде через українсько-польську ділянку державного кордону (рис. 2). Значний «наплив»

Рис. 1. Перетин державного кордону України на західній ділянці (країни ЄС і Молдова) особами, 28.02–4.04.2022

Джерело: за даними Західного регіонального управління Держприкордонслужби України – Західний кордон

Рис. 2. Пасажиропотік через державний кордон України на західній ділянці (країни ЄС і Молдова) у напрямі виїзду, 28.02–4.04.2022

Джерело: За даними Західного регіонального управління Держприкордонслужби України – Західний кордон

осіб та транспортних засобів сформував черги перед пунктами пропуску на українсько-польській ділянці кордону. Для прикладу 28.02.2022 р. у пункті пропуску «Угринів» накопичилось у напрямі виїзду 500 легкових автомобілів (далі ЛА), у пункті пропуску «Рава-Руська» 4100 одиниць ЛА, у пункті пропуску «Грушів» – 900 ЛА, у пунктах пропуску «Смільниця» та «Краківець» по 2000 ЛА, а у пункті пропуску «Шегені» – 3400 ЛА [21]. Стабілізація ситуації на кордоні та скорочення черг перед пунктами пропуску відбувалося поступово з 7 березня.

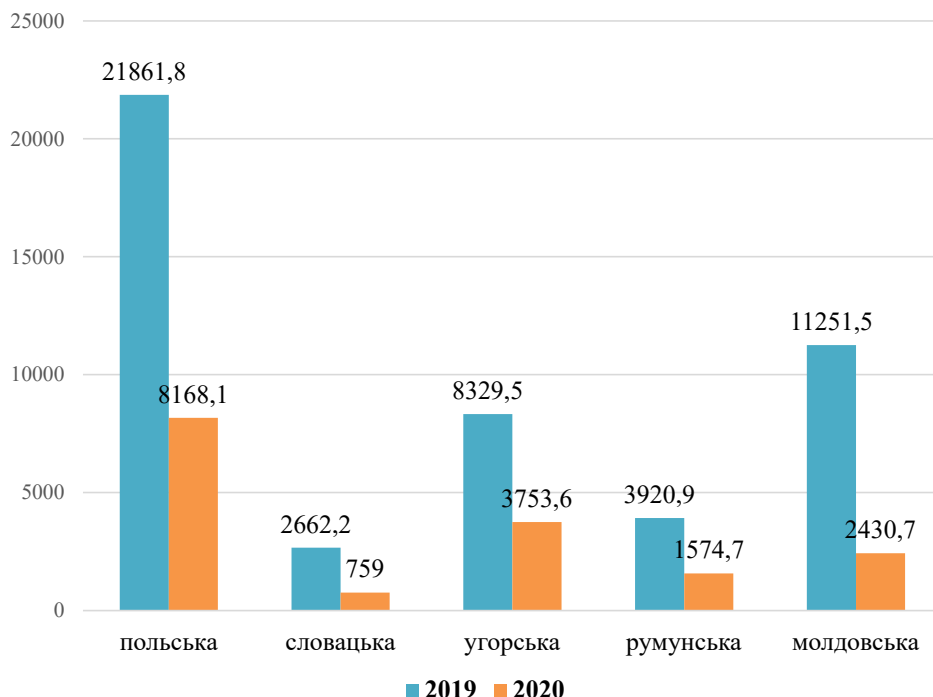
Слід додати, що незважаючи на зменшення пасажиропотоку в напрямі виїзду, роль українсько-польської ділянки державного кордону залишилася незмінною. Фактично і в середині квітня 2022 р. Зокрема, станом на 18 квітня з України вибули 30 тисяч осіб, більше 19 тисяч з них перетнули кордон з Польщею (63%) [21].

Отже, за умови воєнного стану в Україні кордон став максимально відкритим, транспарентним, і спрощено перетин як для осіб, так і транспортних засобів. Однак, і свою фільтруючу функцію державний кордон не втратив. Адже є обмеження на виїзд для військовозобов'язаних чоловіків у віці 18–60 років, а також прикордонниками ведеться робота із недопущення та попередження незаконно перетину кордон, перевезення контрабанди тощо.

Якщо говорити про пандемію Covid-19, то навпаки фільтруюча функція кордону виступила на перший план. По-перше, скоротилась кількість пунктів пропуску, які функціонували та здійснювали пропуск осіб та транспортних засобів. По-друге, 16 березня 2020 р. Україна закрила кордони для іноземців на термін до двох тижнів. Варто зазначити, що від початку карантину була припинена робота усіх пунктів пропуску для повітряного сполучення, а відновлення авіасполучення відбулося лише влітку 2020 р. В червні 2020 р. також відновлено пропуск пасажирських автобусів через державний кордон, причому лише у тих пунктах пропуску, де дозволяла суміжна сторона в'їзд/виїзд, або транзитний проїзд [22]. З моменту стабілізації ситуації із захворюваністю був розроблений алгоритм перетинання державного кордону України в напрямі в'їзду. Висувалися ряд додаткових вимог, у зв'язку з протидією розповсюдженню хвороби Covid-19, іноземці та особи без громадянства, які перетинають державний кордон на в'їзд в Україну повинні були мати:

- поліс (свідоцтво, сертифікат) страхування, що покриває витрати, пов'язані з лікуванням Covid-19, обсервацією, та діє на строк перебування в Україні;

- негативний результат тестування на Covid-19, яке проведено не більш як за 72 години до перетину державного кордону; або документ, що підтверджує отримання

Рис. 3. Пропуск осіб (в'їзд та виїзд разом) у розрізі ділянок кордону у 2019 р. та 2020 р., тис. осіб

Джерело: За даними Державної служби статистики України

повного курсу вакцинації від Covid-19 вакцинами, включеними ВООЗ до переліку дозволених для використання в надзвичайних ситуаціях;

– зареєструватися в електронному сервісі «Вдома» Єдиного державного вебпорталу електронних послуг або встановити та активувати мобільний додаток цього електронного сервісу [23].

Достатньо подібні вимоги щодо в'їзду на територію іноземних держав мали і громадяни України.

Загалом карантинні обмеження вплинули на пасажиропотік через державний кордон. У 2020 р. під впливом пандемії Covid-19 кількість перетинів кордону особами порівняно з попереднім роком зменшилась утричі. У 2020 р. кількість перетинів осіб молдовської, словацької, польської та румунської ділянок кордону зменшилась у 4,6; 3,5; 2,7 та 2,5 рази, відповідно (рис. 3). Серед сухопутних ділянок кордону найменше скорочення притаманне угорській ділянці кордону – 2,2 рази. Кількість перетинів кордону автомобільним транспортом скоротилась у 2,3 рази: практично втричі зменшилась кількість перетинів автомобільним легковим транспортом [24, с. 48, 53].

Пандемія Covid-19 вплинула на мобільність осіб та переміщення транспортних засобів як в рамках країни, так і за її межі. Різке падіння кількості перетинів державного кордону у 2020 р. стосувалося всіх категорій перетину. Виняток становив автомобільний вантажний транспорт: кількість перетинів вантажними автомобілями зменшилась лише на 4,5%, при цьому на польській та білоруській ділянках сухопутного кордону спостерігалось зростання кількості перетинів, на 3% та 10%, відповідно [24, с. 62].

Висновки. Кордону це багатовимірне поняття та міждисциплінарна категорія. Кордони надають простору соціального значення, є відображенням владних відносин у суспільстві та можуть розмежовувати чи об'єднувати. Вагомий вплив на сучасні дослідження кордонів та розуміння їх мали процеси глобалізації, що значно змінили силу кордонів та акцентували увагу на діалектичному співвідношенні між їх фіксованою інституційною природою та постійною мінливістю, плинністю процесів межування всередині та між суспільствами [12, с. 22].

Covid-19 та повномасштабна війна, розпочата Росією в лютому 2022 р., на території України є яскравими прикладами зміни акцентів у функціях державного кордону. Водночас два кризових явища мали взаємопротилежний вплив на функціонування пунктів пропуску та кордону загалом.

Під час запровадження військового стану в Україні усі пункти пропуску на західному кордоні України (із країнами ЄС та Молдовою) змінили режим свого функціонування на цілодобовий. Укрзалізницею запроваджено додаткові поїзди до державного кордону, а також до Перемишля. Українською стороною спрощено вимоги щодо виїзду неповнолітніх дітей, та дітей, які виховуються у сімейних формах виховання. Своєю чергою, країни ЄС, які межують з Україною дозволили перетин кордону громадянам України без закордонного паспорта, лише за наявності внутрішнього (українського). Отже, кордон став максимально прозорим для людей. Окрім того кордон набув функцій соціально-психологічної підтримки.

За перші два тижні війни через західну ділянку державного кордону виїхало понад 1 млн осіб. Значне навантаження та черги перед пунктами пропуску наростали до 7 березня 2022 р. Переважно пасажиропотік рухався в напрямі виїзду. 89% від усіх, хто перетинав західну ділянку державного кордону, виїжджали з України станом на 28 лютого. Вже за даними 4 квітня 55%, від усього пасажиропотоку, спрямовувались у напрямі виїзду.

Слід зауважити, що кордон із Польщею характеризується найбільшим пасажиропотоком. Дві третіх від усіх, хто перетинає західний кордон, здійснюють це на його українсько-польській ділянці.

Говорячи про вплив пандемії Covid-19 на функціонування кордону, то можемо констатувати про посилення фільтруючої функції. Оскільки, скоротилась кількість автомобільних пунктів пропусків які функціонували, тимчасово була припинена робота пунктів пропуску для повітряного сполучення, для в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства слід було виконати ряд додаткових вимог (наявність негативного тесту, сертифікат про вакцинацію тощо). Такі заходи стали результатом зменшення пасажиропотоку в декілька разів на західному кордоні України у 2020 р. порівняно із 2019 р.

Отже, вплив криз різного характеру на кордон є значним. Можемо спостерігати посилення одних, і послаблення інших функцій залежно від умов і контексту. Варто зауважити, що у статті лише здійснено спробу осмислити вплив криз на функціонування державного кордону України, причому лише на її окремій (західній) ділянці. Однак, Україна має ще східну і північну сухопутні ділянки кордону. Як зміниться їх роль, як вони будуть сприйматися громадською думкою, якими будуть ці ділянки у свідомості людей. Яких змін зазначає пасажиропотік,

і які наслідки війна матиме для зовнішньоекономічної діяльності та транзиту, пропуску вантажних транспортних засобів та перенаправлення торговельних потоків. Ці та інші питання є перспективними для подальшого наукового теоретизування та емпіричних досліджень кордону, прикордонних територій, пограниччя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Popescu G. Bordering and ordering the twenty-first century. Understanding borders. Plymouth: Rowman & Littlefield, 2012. 192 p.
2. Haselsberger B. Decoding borders. Appreciating border impacts on space and people // *Planning Theory & Practice*. 2014. Vol. 15. P. 505–526. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14649357.2014.963652> (дата звернення: 12.04.2022).
3. Микитенко О. Європа «без кордонів», або Балкани крізь призму border studies // *Дриновський збірник*. 2021. (14).
4. Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies // *Схід*. 2017. № 2. С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15 (дата звернення: 14.04.2022).
5. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико-методологічні аспекти // *Наукові записки ІПіЕНД ім. ФЕ Курбаса НАН України*. 2015. 4(78). С. 173–197.
6. Усенко О. О. Державний кордон як соціальний інститут та соціокультурний конструкт: перспективи соціологічного аналізу // *Грані*. 2015. № 2. С. 79–83.
7. Хобта С. В. Кордон України як соціологічна проблема: суб'єкти, інтереси, інституціоналізація // *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Соціол. науки*. 2012. № 23. С. 41–58.
8. Верменич Я. Історична лімологія: проблеми концептуалізації // *Регіональна історія України*. 2011. Вип. 5. С. 29–48.
9. Завальнюк С. Юридична лімологія: традиції та інновації в правовому розумінні кордонів // *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 125–130.
10. Nail T. *Theory of the Border*, New York: Oxford University Press, 2016. 288 p.
11. Newman D. Chapter 2. Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview // in Book *The Routledge Research Companion to Border Studies*. Edited by D. Wastl-Walter, 1st Edition, Routledge, 2011. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315612782> (дата звернення: 14.04.2022).
12. Scott J. W. Globalisation and the Study of Borders // *Cross-Border Review*, European Institute of Cross-Border Studies – Central European Service for Cross-border Initiatives (CESCI). Budapest, 2017. pp. 5–30.
13. Державна територія і державний кордон : навчальний посібник / [Д. А. Купрієнко, Ю. А. Дем'янюк, О. В. Діденко]. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 256 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32308101.pdf> (дата звернення: 8.04.2022).
14. Про державний кордон України: Закон України від 4. 11. 1991 р. № 1777-XII, чинний, поточна редакція від 01.01.2022, підстава – 1054-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 20.04.2022).
15. *Державна прикордонна служба України*. URL: <https://www.facebook.com/DPSUkraine> (дата звернення: 7.04.2022).
16. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Хто може вивезти дитину за кордон під час війни. Публікація від 16/03/2022 13:46 URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/uvagah-to-mozhe-vivezti-ditinu-za-kordon-pid-chas-vijni (дата звернення: 20.04.2022).
17. *Міністерство соціальної політики України*. Вдосконалено Правила перетинання державного кордону дітьми, які виховуються в сімейних формах виховання під час війни. Публікація від 04/03/2022 URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vdoskonaleno-pravila-peretinannya-derzhavnogo-kordonu-ditmi-yakivihovuyutsya-v-simejnih-formah-vihovannya-pid-chas-vijni> (дата звернення: 20.04.2022).
18. Приміський транспорт Львівщини курсує зі змінним графіком: детальніше. 3/03/2022, *Новини. Прес-служба Львівської ОДА*. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=66093> (дата звернення: 8.04.2022).
19. Перед пунктом пропуску «Краківець» облаштували гуманітарний коридор. Публікація від 16/03/2022, 13:41. *Львівська мануфактура новин*. URL: <https://www.lmn.in.ua/pered-punktom-propusku-krakivets-oblashtuvaly-humanitarnyj-korydor/> (дата звернення: 8.04.2022).
20. Петруньо К. На українсько-румунському кордоні міст прикрасили іграшками для дітей. Публікація від 17/03/2022, 14:21 *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/218562-na-ukrainsko-rumunskomu-kordoni-mist-prikrasili-igraskami-dla-ditej/> (дата звернення: 8.04.2022).
21. *Західне регіональне управління Держприкордонслужби України-Західний кордон*. URL: <https://www.facebook.com/zahidnuy.kordon> (дата звернення: 20.04.2022).
22. *Державна прикордонна служба України*. Де і як можна перетнути державний кордон України. 23.06.2021. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/1597924866-De-i-yak-mozhna-peretnuti-derzhavniy-kordon-Ukraini/> (дата звернення: 5.04.2022).
23. *Державна прикордонна служба України*. Перетинання державного кордону/адмінмежі/лінії розмежування в умовах карантину. дата публікації 4.01.2022 URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/peretinannya-derzhavnogo-kordonuadminmezhlinii-zitknennya-v-umovah-karantinu/> (дата звернення: 5.04.2022).
24. *Функціонування ринку вантажних перевезень в Україні: фактори впливу та пріоритети розвитку: науково-аналітична доповідь (електронне видання) / наук. ред. Х. М. Притула; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»*. Львів, 2021. 94 с. (Серія «Транскордонне співробітництво»).